

„Mélységes mély a múltnak kútja.” Ez a történet az 1980-as évek közepén kezdődött. Lehetőségem nyílt könyvet készíteni a Magvető Kiadó számára. Széchenyi István fiához írott hosszú levelét választottam, mely *Intelmek* címen már korábban is ismert volt,¹ de választásomat több egyéb, szerencsés körülmény mellett az döntötte el, hogy az MTA Kézirattárában nagyszámú, kiadatlan levélre bukkantam, melyeket Széchenyi István az érintett időszak idején a döblingi elmegyógyintézetből feleségének írt. Ezekben Béla fiát sűrűn emlegette. A levelek kiolvasására és fordítására Soltész Gáspárt kértem föl, akinek nevét Thomas Mann fordítójaként ismertem. Gáspárt a rejtélyes levelek lázba hozták. A kéziratok kiolvasása ugyan nem sikerült tökéletesen, de bebizonyosodott, hogy fontos kiegészítői apa és fia drámájának. Soltész Gáspár a könyv 1985-ös megjelenését² nem érthette meg: 84 éves korában meghalt.

Ugyanebben az évben a Soros Alapítvány egy éves ösztöndíját nyertem el egy újabb Széchenyi-munkára. Csak lassan körvonalazódott, mire is. Széchenyi utolsó, töredékben maradt tanulmánya addig csak németül jelent meg. *Diszharmónia és vakság* volt a címe.³ Erre és a hozzá tartozó dokumentumokra szerződtem a Helikon Kiadóval.⁴ Széchenyi utolsó művéhez a magyarul addig kiadatlan hatósági dokumentumokat, az utolsó fél év naplóit, és néhány rövidebb írást válogattam. Ezt akartam kiegészíteni a kérdéses időből származó, kiadatlan Széchenyi-levelekkel. Csakhogy senki nem tudta őket elolvasni. Nem a németiségük volt az egyedüli baj. A folyóírás néha gót, néha nem gót betűs volt, időnként előbukkanó hosszabb-rövidebb francia szövegekkel. Nem volt benne rendszer. A levelek sokáig lehetnek padláson, pincében, nedves levegőn. Rajtuk az írás sok helyütt elmosódottá vált, napról napra egyre inkább.

Am a Szépirodalmi Kiadó érdeklődést mutatott az Akadémián talált levelezési anyag iránt. A tervezett kötetbe már beletartoztak nemcsak a gróf, hanem a grófnő levelei is, amiket a Magyar Országos Levéltárban találtam meg. A megbízási szerződést Illés Endre igazgató írta alá. Szorítottak a vállalt határidők. Szalai Anna főszerkesztővel hiába igyekeztünk, minden kísérletünk kudarcba fulladt: a leveleket senki nem tudta kibogarászni. Végül bementem az ELTE Német Tanszék titkárságára. Önálló próbálkozás volt, senki nem tudott róla. Azt kérdeztem a tanszéki titkárnőtől, ismer-e

¹ Az *Intelmek* – Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. kötetében (szerkesztette dr. Károlyi Árpád, kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1921; 491–551.) jelent meg először németül, amikor Széchenyi Istvánnak az 1860. március 3-i házkutatás során lefoglalt iratai – az I. világháború lezárása után a Monarchia több országra szakadása révén – magyar tulajdonba kerültek. Addig ezeket az iratokat a császári-királyi titkos levéltárban őrizték. Hozzáférhetetlenek, ismeretlenek voltak. Az *Intelmek* magyarul 1923-ban jelent meg – *Intelmei Béla fiához* –, majd 1942-ben, 1974-ben is Váradi József fordításában. 1985-ben, a *Magvetőnél* megjelent kötetben – csekély korrekcióval – én is ezt a fordítást adtam közze. (A könyv adatait lásd a 2. lábjegyzetben.)

² Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához (Magyar Hírmondó); Budapest, Magvető Kiadó, 1985.

³ Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka; I. kötetben: „Disharmonie und Blindheit, eine Dietriebe, rhapsodisch und in Eile skizzirt”. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1921, 553–625.

⁴ Az érintett íráskor német eredetiben: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. kötet. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1921, 553–679.

valakit, aki számításba jöhet egy ilyen volumenű munka elvégzésénél. „Mollay Károly – mondta kapásból –, de ő már ritkán jár csak be.” „Beszélhetnék-e vele?” „Fölvívjuk telefonon” – hangzott a válasz, és már tárcsázott is. A vonal túlsó végén valaki felvette a kagylót. A tanszéki titkárnő valamit mondott rólam, aztán a kezembe nyomta a hallgatót. Megijedni sem maradt időm. A vonal túlsó végéről kiegyensúlyozott, nyugodt, tárgyilagos hangot hallottam: „Mollay Károly. Tessék!” Köszöntem, mondtam a nevem, és elmondtam, miért keresem. Majd megkérdeztem: érdeklí-e a munka. „Érdekel”. Hangjában nem volt lelkesedés, de cseppnyi meglepetés és érdeklődés igen. „Mikor mutathatnám meg az anyagot?” – kérdeztem. Vigyem fel hozzá délután. „Ma délután?” „Igen.” Mondta, hol lakik. Nem akartam hinni a fülemnek: öt percre laktunk egymástól. „Akkor várom!” – mondta. Így történt, hogy még aznap délután felvittem a Széchenyi-levelek addig olvashatatlanak tekintett másolatát Mollay Károlyhoz. Ahogy kinyitotta lakása ajtaját, felkiáltottam: „Hiszen mi ismerjük egymást!” Eldadogtam a nevemet, és emlékeztettem rá, hogy az 50-es évek végén, 60-as évek elején együtt nyaraltunk – talán nem is egyszer apám 1961 nyarán bekövetkezett haláláig – az ELTE visegrádi üdülőjében, ahol gyerekként – erre jól emlékszem – lányával, Erzsivel fontos ping-pong-csatákat vívtam.

De emlékezhettem volna másra is. Éveken át naponta láttam őt az egyetem ebédlőjében, hiszen gimnazista diákként magam is mindig ott ebédeltem, tekintettel arra, hogy anyám is az egyetemen dolgozott. Mollay tanár úr mindig jólöltözött volt. Öltöny, fehér ing, nyakkendő. Dús, fekete haj, vastag szemüveg. Mindez már akkor is régen volt, amikor ott álltam lakása ajtajában: 17–18 éve. Ahogy emlékeztettem anyámra, apámra, a visegrádi nyarakra, nyugodt kíváncsisággal fürkészte az arcomat. Szelíd öröm volt a tekintetében, kis csodálkozás, nyitottság és bizalom. Rendíthetetlen biztonságot sugárzott. Ma már nem emlékszem pontosan, hogy akkor vagy pár nappal később mondott-e igent a felkérésre, de igent mondott. Nem éreztem benne – ahogy ezt a legtöbb esetben tapasztaltam – viszkető becsvágyat, csak tárgyilagos érdeklődést. Nem hinném, hogy eszébe jutott volna, hogy ő az egyetlen, aki ezeket a kéziratokat meg tudja fejteni, pedig nem túlzok: neves történészek sora rázta szégyenkező mosollyal, tagadóan a fejét, amikor megmutattam a rossz állapotban lévő kéziratokról készült másolatokat, és rákérdeztem: el tudnák-e olvasni Széchenyi kézírását? Mollay Károly egyszerű volt, tárgyilagos. Nem hevítette hiú becsvágy, vagy e munkához való ragaszkodás. Természetesen tisztában volt Széchenyi jelentőségével, de ez nem tette szervilissé: nem esett hasra a gróf nagyságától. A szakember nyugodtságával mondta ki, mennyiért és mikorra vállalja a levelek leírását. Közben sok mindent átgondoltam. Eldöntöttem: ha a Kiadó sokallja az összeget, én fizetem ki a munkadíjat.

A Kiadó főszerkesztője – egyik a három közül – Szalai Anna volt, e történet jó szeleme. Odafigyelése, bizalma és bátorsága nélkül e levelek soha nem kerültek volna nyilvánosságra. Amikor azzal a hírral mentem be hozzá, hogy találtam valakit, aki elvállalná a munkát, némi szkepszissel szemében rám nézett: „Igen? Ki az?” Mondtam. Arczma se rándult. „Nekem ne mutassa be Mollayt, tudom, ki.” Zokszó nélkül elfogadta a feltételeket. Nagyon örültem. Visszatekintve is csodálom, milyen szerencsés csillagzat alatt született ez a vállalkozás. Otthonról felhívtam Mollay tanár urat: elkezdheti a munkát. „Hívj fel egy hónap múlva!” – mondta. Felhívtam. „Kész vagyok.

Mikor jössz?” Ismét csak nem akartam hinni a fülemnek. Kérdeztem: érdekesek-e a levelek? Hogyne, persze, nagyon érdekesek! Aznap délután kezembe voltak Széchenyi addig olvashatatlan hieroglifáknak tekintett levelei, sárgult papírlapokra gondosan gépelve, oldalt a kézirat oldalszáma, hogy a szöveget vissza tudjam keresni a fénymásolaton. A szélesen, élvezettel rajzolt betűk, a jellegzetesen kerek számok ugyanazt mondták akkor is, amit ma: Mollay tanár úr széles látókörű, kiegyensúlyozott, őszinte életet élt. Néha egy-egy lap felső felére ragasztott fél oldal került, nyilván azért, mert ugyan az alaplapon már volt valami aktualitását veszített gépelés – ebből is láthatják, milyen régi ez a történet: „kompjúter-korszak” előtti! –, ám ha valaki vette magának a fáradságot és leragasztotta ezt az érdektelenné vált felső részt, az egész lapot újra fel lehetett használni. Mollay tanár úr nem sajnálta az időt és a vele járó bíbelődést: megtette. Aki ilyen átgondoltsággal, nyugalommal és odafigyeléssel, alapos gondossággal dolgozik, az boldog ember, aki szereti a munkáját – és szereti az életet is. Ez sugárzott az írásképből, esetenkénti javításaiból, helyenkénti saját kiegészítéseiből, jegyzeteiből.

Ekkor kerültünk közelebbi kapcsolatba. Folyamatosan szállítottam számára a munkát. Széchenyi levelei után leírta Seilern Crescence kiadatlan leveleit is, melynek nyomán kezdett kirajzolódni két ember kapcsolatának bonyolult ága-boga. De a tanár úr – e levelezési anyag részeként – átnézte és javította azokat a szövegeket is, amelyeket Soltész Gáspár nem tudott kislabizálni vagy rosszul írt le, s melyek – ezért – hibásan láttak napvilágot az *Intelmek* első kiadásában. A tanár úr munkája következtében a második kiadásban⁵ a szövegeket már pontosan közölhettem. Soha egyetlen dehoesztáló vagy ironikus megjegyzést nem tett arra, aki e munkában elődje volt. A *Diszharmónia és vakság* időközben elkészült fordításának ellenőrzésére is őt kértem föl, ő olvasta ki Széchenyi utolsó naplójának addig olvashatatlanak ítélt szavait is. Ily módon a naplót teljes szöveggel tehettem közzé.⁶ Rendszeresen találkoztunk.

A családi vonatkozásokon kívül természetesen számba vettük a közös ismerősöket, a soproniakat, és – amire különösen emlékszem – nem egyszer beszélünk Környei Attiláról, aki akkor a cenki Széchenyi István Emlékmúzeum igazgatója volt, és akivel Széchenyi-ügyekben magam is gyakran találkoztam. A tanár úr lokálpatrióta volt. Mélyen kötődött Sopronhoz. Huszonöt évig volt a Soproni Szemle főszerkesztője. De Önök ezt nálam is jobban tudják. Emlékszem, hogy a kilencvenes évek első felében számos soproni dokumentumon dolgozott: az első soproni telekkönyvön (1480–1553), Moritz Pál kalmár üzleti könyvén (1520–1529), és egy patikus könyvecskéjén (1609–1633). Büszkén mesélte, hogy a 16. századi Sopron minden lakóját ismeri. És ismerte persze a kortársakat is, hiszen rendszeres kapcsolat és megkülönböztetett figyelem fűzte Sopron városához. A német nyelvet ugyanolyan magas szinten tudta, mint a magyart. Ismerte nyelvjárásait, régies szófordulatait, kifejezéseit is. Ezért tudta Széchenyi 19. századi németiségét megérteni. Kitűnően tudott franciául: az itt-ott előbukkanó francia szövegeket gond nélkül tudta olvasni, le tudta írni. Tanár úrnak szólítottam, ő pedig megtisztelt azzal, hogy tegezett. Ez természetesen alakult így köztünk. Nem játszott a demokratát, szabadon hagyott. Ez az én számomra ideális volt. Távolság- és mértéktartó. De minden helyzetben baráti. Mindig a munkáról beszélünk. Ünnepe volt számomra, ha nála lehettem. Soha nem láttam

⁵ Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához. Második kiadás; Budapest, Szent István Társulat, 2005.

⁶ „Diszharmónia és vakság” – Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. Budapest, Helikon Kiadó, 1988.

rosszkedvűnek, indulatosnak, soha nem panaszkodott „keserű sorsára”, nem volt sértett vagy elégedetlenül dohogó, nem hártott át senkire semmit. Tette a dolgát. Olyan ember volt, akit azért nehéz megidézni, mert messzemenően azonos volt önmagával, és nem is akart más lenni. Lényének minden szegmensében ő volt. Vigasztaló volt a lény. Ha valaki nem ismerhette, valamit nem ismer az emberi lényből. (Egy zárójeles megjegyzés. Az iménti észrevételt – csaknem szó szerint – Ottlik Gézánál olvastam, Fejér Lipótról mondta.⁷ Nem tudtam, hogy ismertem valakit én is, akiről ugyanez leírható. Nem vettem át Ottlik mondatát. Előbb fogalmaztam meg a benyomásaimat, aztán jutott eszembe Ottlik. De mit jelent az, hogy valakinek „vigasztaló a lény”? Alighanem a legtöbbet: azt ugyanis, hogy az ilyen ember egész lényével önmaga – ezért: vigasztal; nem törekszik rá, nem akar semmit, egyszerűen csak elfogadja magát úgy, amiképpen van. Képes rá, elég neki. Nem vezet félre, nem csapja be magát, és – ennek következtében – más sem. Ezért: hitet, erőt, biztonságot sugároz. Egész valójával azt üzeni: ez lehetséges. Kevés ilyen ember van a világon. Felismerni is nehéz. Nem hivalkodó, nincsenek botrányai, nem szervez maga körül hírverést, nem jut eszébe. Más foglalkoztatja. Mások, más tények megismerése, feltárása. Mindig az, ami új, amit kérdéseivel megsejt. Nem magával foglalkozik. Nincsen rá igénye.) Mollay tanár úr mindig szívélyesen fogadott. Nem fecsegtünk, nem udvariaskodott, nem kínált süteménnyel vagy kávéval. Másféle érdeklődés, másféle kíváncsiság vitt hozzá. Sokkal fontosabb. Munkakapcsolat volt a miénk. Értelmes, eredményes, gyümölcsöző. Nem egyszer beszéltem meg vele a munkám során felmerülő nehézségeket. Erre azért kerülhetett sor, mert érdekelt, rákérdezett. Alig volt akkor még gyakorlatom a könyvkiadásban, szívesen kértem ki a tanácsát. Készséggel, baráti szívéllyességgel, kevés szóval, határozottan válaszolt. Egy alkalommal elmondtam neki, hogy az egyik Széchenyi-szövegben a fordító ragaszkodik egy olyan szófordulathoz, ami megváltoztatja a szöveg értelmét, ami pedig a szöveggörnyezetből kétséget kizáróan világos előttem. Nem tudtam eldönteni, mit tegyek. Vállaljam a veszekedést? „Kötekedő! Mit kekeckedik!” – vágta fejemhez a fordító. A tanár úr rezzenéstelen arccal figyelt. „Te vagy a szerkesztő. Te vagy a felelős. Te felelsz azért, ami megjelenik.” Egyszerűen mondta, indulat nélkül, szikáran. Nekem azt jelentette: döntsem el magam. Bizalom volt mögötte. És tapintat. Szabadon hagyott. Nem erőltette rám a véleményét, később sem kíváncsiskodott, hogyan döntöttem. Biztonságot és bizalmat sugallt. Hogy tudni fogom, mit kell tennem. Tudtam is. Megtanultam, hogy kényes helyzetekben is mindig a lelkiismeretemre kell hallgatnom. Ebben a tanár úrnak nagy szerepe volt, van.

Most nyilván arra kíváncsiak, azt kérdezik, megjelentek-e a levelek, melyeket Mollay Károly a Széchenyi-tudománynak megmentett? Lehet-e olvasni őket? Eredeti nyelven, németül nem. Én őrzöm őket. Nem olyan országban élünk, ahol könnyű publikálni, még akkor sem, ha a levélíró maga Széchenyi István. Nem hittem. De amikor sok egyéb próbálkozás után az MTA támogatását kértem, melynek Széchenyi István alapítója volt, mosolyon és széttárt karokon kívül más visszajelzést nem kaptam. Széchenyi és felesége levelezésének első kötete 2001-ben megjelent *Széchenyi választása* címen a Balassi Kiadónál.⁸ Ám azóta hiába házalok a következő kötet kiadása érdekében. A rendszerváltás előtti nagy Széchenyi-kultusz lecsengett, elmúlt. Az is

⁷ Ottlik Géza: Próza; Félbeszakadt beszélgetés Réz Pállal. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2005; 3. kiadás, 25.

⁸ Széchenyi választása – Széchenyi István és Seilern Crescence levelezése I. kötet. Budapest, Balassi Kiadó, 2001.

nagy szó, hogy a levelek magyar fordítása megvan, pontosabban fennmaradt. A Szépirodalmi Kiadó rendszerváltáskori felszámolásakor egy Széchenyi István születésének 200. évfordulójára tervezett német nyelvű Széchenyi-kötet anyagát Szalai Anna azzal a megjegyzéssel adta át nekem: „Magánál jobb kezekben van!” Azóta sem akadt rá kiadó. 2001 óta a fővárostól kapott pénzből a levelezés második kötetének korrekciója megtörtént, a Balassi Kiadó is hajlandóságot mutat kiadásukra, már csak nekem kell végére érnem a jegyzeteknek. És akkor kezdődhet a következő forduló: a kiadás költségeinek összegyűjtése. Ez reménytelen hangzik. Még akkor is, ha ez a reménység – tartok tőle – nem egész reálisan számol a magyar valósággal. De bizakodjunk. Magam is azt vallom, amit Mollay tanár úr egyik interjújában: a hajtóerő nem az elismerés, hanem a feladat. Vagy amit egyik levelében ír: „Nálam a munka, vagy amit publikálok az önmegvalósítás eszköze, és független attól, hogy elismerik vagy sem.” Magam is így gondolom. Mindenesetre ennek a hosszú munkakapcsolatnak a magyar történettudományon kívül egy megajándékozottja biztos, hogy volt, van: e sorok írója. Hálával tölt el, hogy Mollay Károly munkatársa lehettem. És köszönöm Önöknek is, hogy emlékezhettem rá.

— Kiigazítás Csekő Ernő cikkéhez
a SSz. 2013. évi 3. számában

Csekő Ernő: Sopron város választópolgársága az 1913. évi választójogi reform tükrében c. cikkének (Soproni Szemle 2013/3. 295–299) 3. táblázata részben téves számadatokkal jelent meg. Alább közöljük a kiigazított táblázatot. Olvasóink szíves elnézését kérjük.

3. táblázat: A mezőgazdasággal, földműveléssel foglalkozók megoszlása a III. szavazóköri körben (1915/16)

	régi jog	legalább 20 K adót fizet	segítő családtag	egyéb	összesen
földtulajdonos	30	11	-	4	45
földműves	252	37	4	9	305 (302)*
szőlős	3	5	14	7	30 (29)*
ÖSSZESEN	285	53	18	20	380 (376)*

* A földművesek esetében három, a szőlősök esetében egy alkalommal nem került megnevezésre a választói névjegyzékben a jogosultság.